

УДК 332.122:379.84

Ткаченко Т.І.

*доктор економічних наук,
завідувач кафедри туризму та рекреації
Київського національного торговельно-економічного університету*

Забалдіна Ю.Б.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри туризму та рекреації
Київського національного торговельно-економічного університету***ЕВОЛЮЦІЯ БАЗОВИХ ТЕРМІНІВ СУЧАСНОГО ТУРИЗМОЗНАВСТВА****EVOLUTION OF MODERN TOURISM SCIENCE BASE TERMS****АНОТАЦІЯ**

У статті проведено аналіз сутнісних характеристик та еволюціонування інтерпретацій понять «індустрія туризму», «галузь туризму», «галузі туризму», «сфера туризму», «сектор туризму». Виявлено особливості сучасного застосування згаданих термінів у вітчизняних наукових дослідженнях і законодавчо-нормативних документах, проведено моніторинг їх вживання в наукових доробках зарубіжних науковців. Проаналізовано трактування термінів «індустрія туризму» та «сектор туризму» в документах Організації Об'єднаних Націй і Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), Міжнародної організації праці (ILO), Світової ради з подорожей і туризму (WTTC), Європейської Комісії.

Ключові слова: туристична діяльність, галузь туризму, індустрія туризму, сфера туризму, сектор туризму.

АННОТАЦИЯ

В статье проведен анализ существенных характеристик и эволюционирования интерпретаций понятий «индустрия туризма», «отрасль туризма», «сектор туризма», «сфера туризма». Выявлены особенности современного применения упомянутых терминов в отечественных научных исследованиях и законодательно-нормативных документах, проведен мониторинг их применения в научных работах зарубежных ученых, проанализированы трактовки терминов «индустрия туризма» и «сектор туризма» в документах Организации Объединенных Наций и Всемирной туристической организации (UNWTO), Международной организации труда (ILO), Всемирного совета по путешествиям и туризму (WTTC), Европейской Комиссии.

Ключевые слова: туристическая деятельность, отрасль туризма, индустрия туризма, сфера туризма, сектор туризма.

ANNOTATION

Considered pressing the essential characteristics and evolution of interpretations of concepts «tourism industry», «tourism sector», revealed features of modern application of these terms in the national research and legislative regulations, monitored their usage in the scientific achievements of foreign scientists, analyzed the interpretation of the term «tourism industry» and «tourism sector» in the documents of the United Nations and the World Tourism Organization (UNWTO), the International Labour Organization (ILO), World Council of Travel and Tourism (WTTC), the European Commission.

Keywords: tourism activity, tourism industry, tourist industry, tourism sphere, tourism sector.

Постановка проблеми. Туризм як складний соціально-економічний, культурний та психологічний феномен, значення якого за прогнозами і в майбутньому зростатиме в усіх сферах суспільного життя, привертає все більшу увагу урядовців, підприємців і науковців. Зважаючи на багатовекторний позитивний вплив туризму на суспільство та місцеві громади, необхідно враховувати, що наукові погляди на туризм як

на економічну, суспільно-політичну та філософську категорію знаходяться в стадії активного формування, відбувається певне переосмислення термінологічного апарату. Це тягне за собою необхідність розгляду еволюційних процесів у міждисциплінарній галузі знань про туризм (туризмознавстві), розроблення та закріплення в законодавчих і нормативних документах основних термінів і визначень.

Окрім того, трансформаційні процеси в туристичній освіті України, розмежування напрямів підготовки «Менеджмент» (професійне спрямування «Менеджмент туристичного бізнесу» та «Менеджмент готельно-ресторанного бізнесу»), «Туризм» та «Готельно-ресторанна справа» на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр», виокремлення відповідних спеціалізацій за спеціальністю «Менеджмент організацій і адміністрування» за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр» вимагають чіткого розуміння змістовного навантаження термінів, що зрештою допоможе максимально чітко окреслити коло професійних компетенцій майбутніх фахівців.

Становлення системи вітчизняної туристичної статистики також має ґрунтуватись на основі уніфікованих підходів і методик оцінки соціально-економічної ефективності туризму, розроблених із використанням чітких визначень і класифікацій, гармонізованих з урахуванням позицій провідних міжнародних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питань термінології так чи інакше торкались у своїх дослідженнях усі вчені, сфера наукових інтересів яких лежить у полі туризму. Особливо варто відзначити доробки російських і українських учених: В. Азара, М. Біржакова, М. Жукової, М. Кабушкіна, В. Козирєва, О. Копанєва, О. Любіцевої, М. Мальської, І. Школи, а також представників західних наукових шкіл: британської – К. Купера, канадської – С.Л.Дж. Сміта, австралійської – Н. Лейпера та А. Булла, новозеландської – М. Холла. Автори статті також неодноразово звертались до цієї проблематики.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Проте у вітчизняній науці досі відчувається гостра нестача системних і комплексних розробок із питань термінології.

Нагальна необхідність застосування єдиного уніфікованого підходу до формування понятійного апарату туризму зумовила актуальність питань, що розглядаються.

Мета статті полягає в аналізі сутнісних характеристик та процесу еволюціонування інтерпретацій понять «індустрія туризму», «галузь туризму», «галузі туризму», «сектор туризму», «сфера туризму».

Виклад основного матеріалу дослідження. Участь України в інтеграційних процесах часто спричиняє іншомовні термінологічні впливи, наслідком яких є механічне вживання деяких термінів, неоднозначність їх тлумачення, що, зрештою, призводить до появи діаметрально протилежних наукових поглядів і на їх змістовне наповнення. Так, широко вживаний у наукових працях зарубіжних учених і в міжнародних документах поряд зі словами *tourism, tourist, travel* термін *industry* в різних англо-українських і російсько-українських словниках трактується як: 1) промисловість, індустрія; 2) галузь промисловості; а термін *sector* – як сфера, область, галузь. Хоча особливості застосування понять *tourism industry* та *tourism sector* визначаються цілою низкою лінгвістичних факторів, українська мова поки не може запропонувати їх однозначного перекладу, внаслідок чого множитьсся кількість варіацій: «індустрія туризму»/»туристична індустрія», «галузь туризму»/»туристична галузь», «сектор туризму»/»туристичний сектор», «сфера туризму»/»туристична сфера».

Сутнісне поняття галузі та критерії, за якими сукупність суб'єктів господарювання відносять до певної галузі, досить широко розкрито в економічній літературі. Так, зазначається: галузь – це сукупність підприємств і виробництв, об'єднаних спільністю продукції, що виробляється, технології і потреб, що задовольняються [7]. Дійсно, підприємства – туристичні оператори, агенти й екскурсійні бюро, що виконують функції виробництва (формування), організації реалізації та споживання туристичного продукту, тобто здійснюють діяльність з організації подорожей шляхом надання туристичних послуг, відповідають цим критеріям. Розширення терміну за рахунок додавання до переліку підприємств розміщення, транспортування та харчування явно є недоцільним, адже тоді порушується критерій спільності продукції.

Термін «індустрія» в українській мові трактується як промисловість, тобто «найважливіша галузь суспільного матеріального виробництва, сукупність підприємств, на яких виробляються знаряддя праці, добувається та обробляється сировина, виготовляється частина предметів споживання» [2]. Цілком очевидно, що застосування його щодо туризму в законодавчих актах і науковій літературі є скоріше особливістю перекладу терміну *industry*.

Подібна ситуація не тільки ускладнює розуміння сутності явища, а й вносить хаос у науковий понятійний апарат.

Відповідно, у наукових дослідженнях, опублікованих в період 2000–2016 рр., можна зустріти такі термінологічні казуси, як «...розвиток туристичної галузі як високоприбуткового сектора національного господарства» [9]; «...туризм як галузь національної економіки репрезентують суб'єкти господарювання різних видів суспільно-економічної діяльності, які здійснюють виробничо-збутові та координаційно-управлінські функції у цій сфері» [5]; «...туризм як сфера діяльності наділений усіма ознаками галузі національної економіки: однорідністю технології виробництва послуг, сформованою системою адміністративного управління, однорідною за цільовим призначенням продукцією» [3]; «...виходячи з основних проблем розвитку туристичної індустрії в умовах становлення ринку, а також із визначення туризму як галузі...» [4]; «...розвиток туристичної сфери як на рівні підприємств, так і на рівні регіонів, який повинен виходити з основних проблем розвитку туристичних підприємств в умовах становлення ринку, а також з визначення туризму як галузі, яка спроможна створювати додаткову споживчу вартість» [4]; «...специфіці готельної послуги й особливостях функціонування галузі в структурі індустрії туризму, на сучасних тенденціях діяльності готельного бізнесу в світі» [12].

Досить розповсюдженим явищем в українській науці є підміна поняття «туризм» всупереч прийнятому світовим співтовариством розумінню цього феномена людської діяльності як певного виду активності людей (подорожуючих). Так, у дослідженнях В.О. Полюги (2005 р.) запропоновано трактувати туризм як «галузь сучасної національної і регіональної економіки, сферу соціально-економічної політики держави та її регіонів; технологію реалізації рекреаційних потреб і запитів; сферу реалізації прав і потреб громадян на відпочинок, пересування, оздоровлення» [10], а І.В. Диміденко визначає, що «туризм являє собою сегмент сфери послуг, що забезпечує задоволення потреб людей і реалізацію їхньої діяльності у вільний час, за рахунок відпочинку, розваг, подорожей» [6].

Вищенаведені факти стосуються й інших термінів. Так, Н.О. Бедрак відстоює таку тезу: «Міжнародний туризм – це діяльність, пов'язана зі здійсненням туризму в іншу країну, тобто іноземний туризм, який поділяється на виїзний і в'їзний» [1], оспорожуючи цим твердженням усі відомі офіційні та наукові позиції.

Аналіз наукових досліджень туристичної тематики, опублікованих у період 2010–2016 рр., дає змогу стверджувати, що основним терміном для української науки нині є «сфера туризму» або «туристична сфера» (62% публікацій за різними науковими спеціальностями), близько 30% наукових доробок містять у своїй назві словосполучення «туристична галузь», решта розглядає проблематику

«індустрії туризму», тоді як до 2010 р. у назвах наукових праць рівною мірою зустрічались терміни «сфера», «індустрія», «галузь».

Моніторинг наукових доробок закордонних дослідників показує, що вже багато років основним терміном у туристичній науці лишається *tourism industry*, або *travel industry*, проте і тут точаться дискусії щодо правомірності його застосування.

Ще на початку 2000-х років почало формуватись нове бачення підприємницької активності в туризмі, зокрема в 2004 р. у доповіді для Європейської Комісії «Європейська індустрія туризму. Мультисектор з динамічними ринками: Структури, розвиток і важливість для європейської економіки» почесний голова Національної координаційної ради з туризму Німеччини доктор Р. Лейднер зазначив, що не існує індикаторів розвитку сектору туризму в цілому, як правило, мова йде про індикатори субсекторів (галузей) туризму, включаючи галузь гостинності та туристичних організаторів [20]. Дійсно, комплексність і диверсифікованість турпродукту зумовлюють складність проведення паралелей між туристичним сектором та іншими галузями та секторами економіки. Отже, оскільки не можна говорити однозначно про туристичний сектор або індустрію в цілому, вживання названих термінів залежить від економічної ситуації, проте задля уніфікації офіційної статистики необхідним завданням є досягнення міжнародного консенсусу в цьому питанні [20]. Загальною рисою цього етапу розвитку понятійного апарату став перехід на позицію споживчого підходу при виділенні субсекторів туризму – за складовими частинами туристичного попиту. У своїй доповіді Р. Лейднер спеціально зазначає, що термін «індустрія туризму» варто вживати у вузькому сенсі як об'єднання діяльності з розміщення, харчування, туристичних агентств і операторів (галузі, виділені в класифікаторі НАСЕ), тоді як у широкому розумінні більш підходящими є терміни «туристична економіка» або «туристичний сектор», до якого, крім названих, входять також так звані суміжні галузі [20].

У своїй праці «Сучасний туризм: міжнародний підхід» знані авторитети сучасної туристичної науки К. Купер і М. Холл досліджують процес еволюціонування термінологічного апарату та наполягають на існуванні суттєвих розбіжностей у трактуванні терміну, оскільки, по-перше, сама структура туристичного продукту говорить про залучення до його виробництва підприємств різних галузей; по-друге, не тільки комерційні підприємства беруть участь у його виробництві, а й державні установи, місцеві громади тощо [15]. Отже, з точки зору стандартних характеристик до визначення галузі (індустрії) туризм не можна вважати галуззю (індустрією) в класичному розумінні.

Відмова багатьох економістів уважати туризм галуззю (індустрією) спровокувала

поглиблення наукової дискусії, що в деяких колах була названа дискусією Сміта-Лейпера, і розпочалась заявою Н. Лейпера в 2006 р. на одній із наукових конференцій у Мельбурні про інтелектуальну ревізію його поглядів, які до того часу повністю співпадали з поглядами С. Сміта. Так, Сміт був прихильником галузевого бачення та вважав, що туристична галузь (індустрія) може бути виміряна, як і будь-яка інша, за допомогою агрегованих показників [19], тоді як Н. Лейпер наполягав на сприйнятті туризму як багатогалузевого комплексу, кожна з галузей якого має свої індикатори, як сектору економіки, до якого частково залучені й інші, некомерціалізовані учасники. Саме Н. Лейпер уперше наполіг на доцільності вживання термінів «сектор туризму» та «галузі туризму» у множині замість «галузь туризму», ввів поняття «частково індустріалізована система» відносно туризму, аргументуючи залученням до процесу задоволення туристичних потреб ресурсів, що не відносяться до приватного сектору [18].

Водночас наукова полеміка відбувалась і в контексті становлення міжнародної системи туристичної статистики. При цьому жоден із варіантів Європейської системи класифікації видів економічної активності (НАСЕ) – ані зразка 1990 р., ані сучасного, 2006 р. – не агрегує туризм в окремий сектор, а окремі галузі, що задовольняють потреби відвідувачів, розподілені між іншими секторами економіки. Це стосувалось і інших систем міжнародних економічних класифікацій.

І все ж центральну роль у формуванні термінології та критеріїв вимірювання різних аспектів туризму посідає ЮНВТО, яка ще в 1994 р. спільно з Комісією зі статистики Організації Об'єднаних Націй (ЮНСТАТ) розробила перший варіант Рекомендацій по статистиці туризму, в яких чітко визначила базові терміни та класифікації. У документах ЮНВТО того періоду йдеться саме про індустрію туризму.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. у міжнародних документах ООН і ЮНВТО з питань розвитку туризму все частіше починає вживатись термін «сектор туризму». У доповіді Генерального секретаря ООН «Туризм і сталий розвиток» (1999 р.) зазначається, що туризм – це єдиний великий сектор міжнародної торгівлі послугами, як сектор (економіки) охоплює широкий спектр видів економічної діяльності та в теперішній час вважається найбільшою індустрією у світі. Сталий туризм уперше фігурував як одна із секторальних тем у Програмі дій щодо подальшої реалізації «Порядку денного на ХХІ століття», прийнятого у 1997 р. Генеральною Асамблеєю на 19-й спеціальній сесії. Було визнано, що туризм є найбільшою індустрією у світі та економічним сектором із найбільш високими темпами зростання.

У результаті оновлення міжнародних статистичних стандартів, що відносяться до статистики туризму, ЮНВТО було прийнято рішення

переглянути Рекомендації 1993 р. Міжгалузєва координаційна група зі статистики туризму визначила питання, що необхідно було вирішити на міжнародному рівні, у тому числі й те, що терміни та класифікації мають бути прийнятними для всіх країн світу. Відповідно, у 2008 р. було запропоновано Методичні рекомендації зі статистики туризму, складовою частиною яких став глосарій, що можна вважати міжнародним консенсусом у справі гармонізації понятійного апарату, досягнутим у результаті трирічної роботи світового співтовариства з визначення концептуальних рамок для національних статистичних систем [11].

Філософія цього документу та розроблених на його основі рекомендацій ООН із ведення туристичної статистики ґрунтується на вихідному баченні туризму як соціального, культурного та економічного явища, основою якого є переміщення людей за межі звичного для них середовища проживання з особою або діловою (професійною) метою. Це явище здатне стимулювати економічну, соціальну, екологічну активність, до якої залучається широке коло зацікавлених сторін. Вимір результатів такої активності вимагає чіткого виокремлення відповідних складових частин, зокрема економічної, тобто власне результативності господарської діяльності. Саме в цьому контексті ЮНВТО пропонує використовувати термін «сектор туризму» (tourism sector) – кластер виробництв, що належать до різних галузей економіки та забезпечують споживання товарів і послуг, необхідних відвідувачам [11]. Саме ці галузі і називають галузями туризму, а їх визначальною ознакою є переважна частка споживання їх продукції саме відвідувачами, без яких ці галузі перестали б існувати. Таким чином, міжнародні глосарії уникають вживання термінів *tourism industry*, «індустрія туризму» або «галузь туризму» в однині, заміщуючи його поняттям «сектор туризму», натомість називаючи галузями туризму складові частини цього сектору. У суто лінгвістичному сенсі поняття «галузі туризму» (*tourism industries*) можна перекласти і як галузі, і як індустрії, проте останній варіант є граматично невірним.

Під час виділення галузей туризму розробниками Глосарію були використані два основних критерії. Туристичні витрати на продукт галузі повинні складати значну частку: а) загальних туристичних витрат; б) пропозиції цього продукту в економіці. Отже, зважаючи на структуру витрат відвідувачів на різні види послуг (складові частини туристичного продукту), ЮНВТО виділяє такі 12 галузей: розміщування відвідувачів; діяльність у сфері громадського харчування; пасажирські перевезення дорожнім, водним, повітряним транспортом; прокат транспортних засобів; діяльність у сфері культури; діяльність у сфері спорту та дозвілля; роздрібна торгівля, що визначається харак-

терними для країни товарами; діяльність бюро подорожей і інших служб бронювання; інші характерні для країни види діяльності [11].

Інша міжнародна організація, лобі-група найбільших спеціалізованих міжнародних корпорацій, Світова рада з подорожей і туризму (World Travel & Tourism Council (WTTC)), формуючи свою аналітику та прогнози спільно з авторитетною аналітичною установою Oxford Economics, донині продовжує говорити про індустрію туризму та подорожей (Travel & Tourism industry), визначаючи останню як сукупність видів економічної активності, пов'язаних із задоволенням туристичного попиту [21]. Таку позицію WTTC науковці пов'язують саме з лобістським характером її діяльності, прагненням дещо перебільшити значення туризму для економічного розвитку [15], адже результативність єдиної галузі (індустрії) можна представити значно вигідніше, ніж результативність окремих галузей, що входять до сектору туризму.

Свою позицію з цього приводу сформувала і Міжнародна організація праці, яка в 2010 р. на міжнародному форумі в Женеві «Розвиток та виклики сектору гостинності та туризму» розглянула питання термінології. Отже, на думку фахівців МОП, сектор туризму включає конкретні сегменти транспортної галузі та туристичних операторів і агентів [17]. Натомість готелі та заклади громадського харчування варто віднести до туризмохарактеризуючих галузей (*tourism-characteristic industries*) або субсекторів туризму. Проте, ставлячи на меті гармонізацію туристичної статистики із відповідними рекомендаціями ЮНВТО від 2008 р., МОП у своїх документах продовжує вживати термін «індустрія туризму», щоправда, продовжуючи «і її субсектори – гостинність та організація харчування».

Висновки. Отже, зважаючи на сучасне переосмислення термінів, варто говорити не про галузь чи індустрію туризму, а саме про відповідні галузі, виокремлені з урахуванням базових критеріальних ознак: єдності (однотипності) кінцевої продукції, що виробляється певною сукупністю підприємств і виробництв; однотипності технології виробництва продукції; однотипності потреб, що задовольняються, та структури витрат відвідувачів. Саме сукупність цих галузей і утворює єдину економічну систему – сектор туризму.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бедрак Н.О. Адміністративно-правове регулювання туристичною галуззю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Н.О. Бедрак; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 16 с.
2. Великий тлумачний словник української мови: близько 40 000 сл. / Упоряд. Т.В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005. – 767 с.
3. Гайдук А.Б. Економічне регулювання розвитку сфери туристичних послуг: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.02.03 / А.Б. Гайдук; Держ. ун-т «Львів. політехніка».

4. Гнатюк Т.М. Розробка механізму управління інвестиційною діяльністю підприємств туристичної сфери: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.06.01 / Т.М. Гнатюк; Технол. ун-т Поділля. – Хмельницький, 2003. – 16 с.
5. Гуменюк В.В. Фінансове забезпечення суб'єктів господарювання туристичної галузі: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.04.01 / В.В. Гуменюк; Терноп. держ. екон. ун-т. – Т., 2006. – 20 с.
6. Димеденко І.В. Управління розвитком підприємств туристичного бізнесу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / І.В. Димеденко; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. – Донецьк, 2007. – 18 с.
7. Друкер П. Практика менеджмента / П. Друкер; пер. с англ. – М.: Вільямс, 2003. – 398 с.
8. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tourism.gov.ua/files/Zviazky_hromadsk/Proek_rozrogyadzhenny_130130.pdf/.
9. Поліщук О.А. Державне регулювання детінізації туристичного бізнесу: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 / О.А. Поліщук; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
10. Полюга В.О. Економічні і організаційні важелі регуляторної політики розвитку туризму: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.02.03 / В.О. Полюга; Ужгор. нац. ун-т. – Ужгород, 2005. – 22 с.
11. Понимание туризма: Базовый глоссарий. Международные рекомендации по статистике туризма (МРСТ) 2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/glossaryurev.pdf>.
12. Поплавська І.В. Територіальна організація готельного господарства України: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 / І.В. Поплавська; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 20 с.
13. Ткаченко Т.І. Сталлий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: [монографія] / Т.І. Ткаченко; 2-ге вид., випр. та доп. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.
14. Cooper C., Hal C. M. Contemporary Tourism: an international approach / Chris Cooper & C Michael Hall – London: Routledge, 2012, – 400 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.goodfellowpublishers.com/free_files/Chapter%2010-907e86ff267bbe35f241487e2dfd28d5.pdf.
15. Debbage, K., Daniels P. The tourist industry and economic geography: missed opportunities. – The Economic Geography of the Tourist Industry. – London: Routledge, 1998. – P. 17–30.
16. INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION: Sectoral Activities Programme: Developments and challenges in the hospitality and tourism sector. Issues paper for discussion at the Global Dialogue Forum for the Hotels, Catering, Tourism Sector (23–24 November 2010). – Geneva, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_166938.pdf.
17. Leiper N. Why 'the tourism industry' is misleading as a generic expression: The case for the plural variation, 'tourism industries' [Текст] / N. Leiper. – Tourism Management. – 2008. – № 29(2). – P. 237–251.
18. Smith, S.L.J. Tourism as an industry: Debates and concepts / S.L.J. Smith // The economic geography of the tourist industry: A supply side analysis, 1998. – P. 31–51.
19. The European tourism industry — A multi-sector with dynamic markets Structures, developments and importance for Europe's economy Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/files/studies/european_tourism_industry_2004/european_tourism_industry_2004_en.pdf.
20. WTTC/Oxford Economics 2013 Travel & Tourism Economic Impact Methodology. February 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wttc.org/research/economic-impact-research/methodology/>.